

VERSLAG VOORONDERZOEKEN
ter
VOORBEREIDING VAN DE OPMAAK VAN HET BEHEERSPLAN
voor de
SINT-MEDARDUS en – GILDARDUS KERK ROSSEM

Rossemdorp
1861 Meise - Wolvertem

Orgel beschermd als monument sinds 21.08.1979
Nr. 1286
4.01/23050/119.1 / OB000642

De gehuchtkern van Rossem, Rossemdorp en Sint-Medardus-en-Sint-Gildarduskerk met ommuurd kerkhof
beschermd als monument sinds 01.10.2010
Nr. 4767
4.01/23050/110.1 / OB001910

De gehuchtkern van Rossem, Rossemdorp en Sint-Medardus-en-Sint-Gildarduskerk met ommuurd kerkhof
beschermd als dopsgezicht sinds 01.10.2010
Nr. 4767
4.02/23050/105.1 / OB001911

DEEL I – Archivalisch/bouwhistorisch onderzoek

Coördinatie vooronderzoeken:

Gantois Gisèle,
Architect MSc in Conservation
Neerheide 21
1730 Asse Ter Heide

Opdrachtgever:

Kerkfabriek Sint-Medardus-en-Sint-Gildardus
Voorzitter mevr. Agnes Raes-Luybaert
p/a Rossemdorp 32
1861 Meise Wolvertem

Eigenaar:

Gemeente Meise

Datum ter goedkeuring ingediend: 17.06.2019

INHOUD

Deel I. Archivalisch/bouwhistorisch onderzoek door Anneleen Cassiman.

Deel II. Materiaal-technische onderzoek door Ornament cv.

Deel III. Onderzoek stabiliteit door TRI-Consult

DEEL I

Archivalisch/bouwhistorisch onderzoek door Anneleen Cassiman

ANNELEEN CASSIMAN
BOUWHISTORICUS

SINT-MEDARDUS EN GILDARDUSKERK

ROSSEMDORP, WOLVERTEM (MEISE)
PROVINCIE VLAAMS BRABANT

BOUWHISTORISCHE NOTA BEHEERSPLAN

OPDRACHTGEVER

Kerkfabriek Sint-Medardus en Gildarduskerk Rossem

ONTWERPER

Architect Gisèle Gantois

Neerheide 21, Asse

PERIODE

November 2018 – januari 2019

CASBO GCV

Rekkemstraat 72
9700 Oudenaarde
T 0473 61 17 06

info@anneleencassiman.be
www.anneleencassiman.be

© 2019 Anneleen Cassiman, zaakvoerder CASBO GCV

Anneleen Cassiman aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd of aangepast worden, opgeslagen worden in een geautomatiseerd gegevensbestand, en/of openbaar gemaakt worden in enige vorm of wijze ook, elektronisch, mechanisch, door fotokopie of enige andere wijze, zonder voorafgaandelijk toestemming van de opdrachtgever en auteur.

Lijst met gebruikte afkortingen

AAMB Archief Aartsbisdom Mechelen-Brussel

KAB Kadasterarchief Brussel

KIK Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium

RAL Rijksarchief Leuven

Inhoudsopgave

Lijst met gebruikte afkortingen	6
Inhoudsopgave	7
1. Identificatie	8
2. Bouwgeschiedenis	9
2.1 Ontstaan van de parochie en kerk van Rossem in de 12 ^{de} eeuw	9
2.2 De kerk van Rossem in de 18 ^{de} eeuw	16
2.2.1 De kerk in de eerste helft van de 18 ^{de} eeuw	16
2.2.2 De kerk in de tweede helft van de 18 ^{de} eeuw	17
2.3 De kerk van Rossem in de 19 ^{de} eeuw	22
2.3.1 Verbouwing van de kerk in de jaren '30 van de 19 ^{de} eeuw	22
2.3.2 Verbouwing van de kerk n.o.v. architect Gustave Hansotte (1873-1874)	24
2.4 Herstellingswerken aan de kerk van Rossem in de 20 ^{ste} eeuw	38
2.4.1 Restauratie en verbouwing van de toren in 1904 n.o.v. architect F. Van Roelen	38
2.4.2 Verbouwingswerken in het tweede kwart van de 20 ^{ste} eeuw	42
2.4.3 Verbouwingswerken in het derde kwart van de 20 ^{ste} eeuw	43
2.4.4 Verbouwingswerken in het vierde kwart van de 20 ^{ste} eeuw	47
3. Bibliografie	49
3.1 Archief	49
3.2 Literatuur	49
3.3 Elektronische bronnen	50

1. Identificatie

Afb. 1 Zicht op het koor van de Sint-Medardus en Gildarduskerk

Naam	Sint-Medardus en Gildarduskerk
Adres	Rossemdorp, Wolvertem
Kadasternummer	Meise, 2 ^{de} afd., Sectie D, nr. 271b
Architect	Gustave Hansotte
Status	Beschermd Monument: 21.08.1979 (orgel) en 01.10.2010 (kerk met ommuurd kerkhof) Vastgesteld Bouwkundig Erfgoed (05.10.2009)

2. Bouwgeschiedenis

2.1 Ontstaan van de parochie en kerk van Rossem in de 12de eeuw

Het ontstaan van de parochie Rossem werd in bestaande publicaties en heemkundige artikels reeds uitgebreid bestudeerd en behandeld.¹ Er zijn echter weinig concrete gegevens bekend. De oudste vermelding van Rossem dateert uit 1112, wanneer Eustachius, zoon van Onulfus van Wolvertem, aan de abdij van Jette een grondcijs van zes stuyvers gaf.² Rossem, voorheen Rothem of Rochem, verwijst naar een gerooid bos, wat in verband te brengen is met de grote bosrooijingen in de 10de en 11de eeuw in de regio (cf. Sint-Brixius-Rode en Nieuwenrode).³

Een manule van 15 juni 1771, opgemaakt bij de overdracht aan de nieuwe pastoor Joannes Hiëronymus de Bare, informeert ons over de geschiedenis van Rossem.⁴ De Bare was reguliere kanunnik van de abdij van Dielegem en *vicarius gestelt van Rossem filiaele kerck van de prochie van Wolverthem*. Verbesselt geeft 1965 een uitgebreide interpretatie en analyse van het document.⁵ Samengevat kunnen we stellen dat de parochie gesticht werd door de hertog van Brabant na 1147 en voor 1220. De eerste vermelding van Rossem als parochie dateert uit februari 1241, wanneer Egeric, zoon van Johan van Robbroeck, er gronden schonk aan de kloosterlingen van de abdij van Affligem.⁶ In 1220 is er sprake van een eigen tiendengebied in Rossem, wat het bestaan van een eigen parochie veronderstelt.⁷

De stichting van de parochie kan vermoedelijk in de 2de helft van de 12de eeuw gesitueerd worden, met de bouw van een parochiekerk (vermoedelijk) op oude gronden van de abdij van Dielegem.⁸ De norbertijnenabdij, gelegen in Jette, had banden met de heren van Wolvertem. De kerk werd ingepland op een centrale plaats, gelegen tussen drie veldcomplexen: *Kerkeveld*, *Robbeekveld* en *Schriekveld*, en met goede verbindingen naar Wolvertem. De parochie ontstond dus vanuit de parochie van Wolvertem en bezat sinds haar stichting de volledige parochierechten met bediening van de pastoor van Wolvertem. De kerk werd opgedragen aan de patroonheiligen H. Medardus (ca. 473-560), bisschop van Noyon, en H. Gildardus (overleden ca. 514), bisschop van Rouen, met patroonsfeest op 8 juni. Beide patroonheiligen worden samen vereerd omdat de broers volgens de legende op dezelfde dag stierven. Rossem was ook een bedevaartsoord ter ere van de H. Cornelius (aangeropen tegen stuipen en vallende ziekte).

Uit bovenstaande blijkt dat de bouwgeschiedenis van de kerk mogelijk teruggaat tot de tweede helft van de 12de eeuw. In elk geval bevindt de oudste kern van de kerk zich in de westertoren, daar het schip en koor integraal uit de late 19de eeuw dateren (cf. infra). In het torenvolume vinden we een aantal elementen terug die teruggaan tot de oudste bouwfasen (periode 12de-17de eeuw).

De eerste bouwlaag van de westertoren is voorzien van een witstenen parement, met ter hoogte van de zijgevels een witstenen plintzone met daarboven een bakstenen parement (Afb. 2Afb. 4). We stelden diverse baksteenformaten vast: 26-27.5 x 10-12.5 x 5.5-6 cm, gemetseld in kruisverband gecombineerd met zones zonder duidelijk verband. In het bakstenen parement zijn vensteropeningen

¹ Zie bibliografie.

² A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, deel 5, Brussel, 1973 (heruitgave 1855), p. 260. Volgens Wauters bezat de norbertijnenabdij van Jette 50 bunder grond in Rossem. Over de correcte interpretatie van dit stukje tekst door Wauters is er discussie, zie J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, deel 4, Pittem, 1965, p. 89. De 50 dagwanden zouden niet in Rossem gelegen zijn.

³ J. VERBESSELT, *o.c.*, p. 89

⁴ RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, nr. 25816 Document 15 juni 1771. Dit document is gebaseerd op bronnen die zich in de 18de eeuw in de abdij van Dielegem bevonden, maar deze documenten zijn verdwenen tijdens de Franse Revolutie.

⁵ J. VERBESSELT, *o.c.*, p. 89-92

⁶ Voor het eerst vermeld bij A. WAUTERS, *o.c.*, p. 260

⁷ J. VERBESSELT, *o.c.*, p. 90

⁸ J. VERBESSELT vermoedt dat de kerk net zoals het huis van de onderpastoor gebouwd werd op grond van de abdij (p. 95).

met witstenen omlijstingen te zien, opgebouwd uit negblokken en segmentboogvormige of rechte latei (bak- en zandsteenstijl). De vensteropeningen zijn voorzien van dievenijzers. Op de hoeken zijn witstenen hoekblokken geplaatst en bovenaan de zijgevels bevindt zich een geprofileerde lijst. In het metselwerk zijn tevens sporen van latere herstellings- en ophogingswerken te zien.

Afb. 2 Westertoren: zicht op de onderbouw met witstenen parement

Afb. 3 Zijgevel van de toren aan de noordzijde

Afb. 4 Zijgevel van de toren aan de zuidzijde

In het interieur van de toren bleven ook een aantal elementen uit de oudste bouwfasen van de kerk bewaard. De deuropening vanuit het inkomportaal naar de berging naast de toren is ingevuld met een opgeklampte deur (met aan de achterzijde een recente metalen plaat), die in het deurkader is opgehangen met duimhengsels en voorzien is van een U-vormige handgreep (Afb. 5Afb. 6).

Afb. 5 Opgeklampte deur opgehangen met duimhengsels naar de torentrap tot het doksaal

Afb. 6 Detail van het duimhengsels van de opgeklampte deur

De latei van de deuropening naar de toren wordt ondersteund door consoles (Afb. 7Afb. 8). De deuropening gaat mogelijk terug tot de 15de eeuw, maar dit type werd toegepast tot in de 17de eeuw.

Afb. 7 Deuopening naar de torentrap

Afb. 8 Detail van de deuopening naar de torentrap

De spiltrap naar het doksaal dateert eveneens uit de oudste periode van de kerk en is een bakstenen trap met witte natuurstenen treden (Afb. 9). De traptreden werden recent, vermoedelijk 20ste eeuw, voorzien van een houten trede en een cementering, die aangebracht werd op de historische trap.

Afb. 9 Bakstenen spiltrap naar het doksaal met natuurstenen treden en 20ste-eeuwse aanpassingen

Het kruisribgewelf van het doksaal behoort ook tot de oudste kern van de kerk (Afb. 10Afb. 12). De gewelfribben zijn voorzien van een fijne profilering en rusten op geschilderde, witte natuurstenen consoles (zandsteen). De consoles waren hoogstwaarschijnlijk oorspronkelijk niet geschilderd.

Afb. 10 Zicht op het gewelf van het doksaal

Afb. 11 Detail van het kruisribgewelf van het doksaal

Afb. 12 Detail van het kruisribgewelf van het doksaal

Hogerop in de toren vinden we grote baksteenformaten en sporen terug van gedichte, spitsboogvormige vensteropeningen. Het baksteenmetselwerk van de toren (binnenwanden) is opgebouwd uit bakstenen van 26-27,5 x 10-12 x 5-6 cm, gemetseld in kruisverband. Dit zijn dezelfde baksteenformaten die we ook in het baksteenmetselwerk van de zijgevels aan de buitenzijde van de toren terugvinden. In de zuidelijke torenwand zit een groot spitsboogvormig venster met aan de rechterzijde bewaarde negblokken (Afb. 13). Links van de opening bevindt zich het testvlak voor de baksteenimitatieschildering op de buitengevels. In de noordelijke torenwand is een gelijkaardig spitsboogvenster te zien, echter zonder negblokken (Afb. 14).

Afb. 13 Spitsboogvenster in de zuidelijke torenwand met vier bewaarde, witstenen negblokken; links ervan het testvlak baksteenimitatieschildering

Afb. 14 Spitsboogvenster in de zuidelijke torenwand

In de oostelijke torenwand bevinden zich drie kleinere spitsboogvensters, waarbij het centrale spitsboogvenster lager gelegen is (verborgen achter de kast van het torenuurwerk uit 1904)(Afb. 15Afb. 16). Het uiterst rechtse spitsboogvenster vormt de toegang tot de zolder boven het schip. In de vensteropening zijn aan de buitenzijde de witstenen negblokken bewaard gebleven (**Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.**). De andere twee spitsboogvensters zijn dichtgemetseld.

Afb. 15 Twee kleinere spitsboogvensters in de oostelijke torenwand met rechts bewaarde negblokken aan de oorspronkelijke buitenzijde

Afb. 16 Lager gelegen spitsboogvenster in de oostelijke torenwand

Afb. 17 Spitsboogvormige vensteropening met bewaarde negblokken

Uit het bovenstaande kunnen we concluderen dat de oudste gevels van de kerk sporen vertonen van de bak- en zandsteenstijl, waarbij in het baksteenmetselwerk zandstenen elementen ingewerkt zijn. In het torenvolume zijn diverse vensteropeningen bewaard: spitsboogvormig of segmentboogvormig met bewaarde negblokken. Aan de buitengevels van de toren zijn de hoekblokken te zien.

2.2 De kerk van Rossem in de 18de eeuw

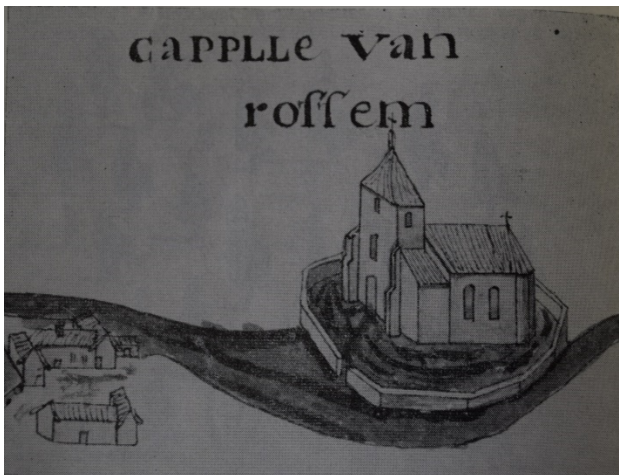
2.2.1 De kerk in de eerste helft van de 18de eeuw

De oudste voorstelling van de kerk dateert uit 1714 (Afb. 18). De kerk bestaat uit een toren en schip, met zowel op de toren als het koor een kruis. De rode kleur van de gevels wijst mogelijk op het gebruik van baksteen en het blauw op de dakbedekking met schaliën. In het dak bevinden zich dakkapellen (?). Zowel ter hoogte van de toren als het koor bevindt zich een toegang tot het kerkgebouw. Het geheel is voorzien van een ommuurd kerkhof.

Afb. 18 Voorstelling van de kerk van Rossem in 1714 (ARAB, Kaarten en plannen, nr. 1033: Figuratieve kaart van goederen behorend aan de baronie van Impden en de heren van Wolvertem, Rossem en Meuseghem, getekend door M. Mottaer)

In 1735 wordt de kerk voorgesteld in het kaartboek van de abdij van Groot-Bijgaarden, opgemaakt door J. Deken (Afb. 19). Het betreft een eenbeukig kerkje. De westtoren wordt gesteund door bijgebouwtjes en steunberen. Het geheel is omringd door een ommuurd kerkhof. In de onderbouw van de westertoren van de kerk herkennen we de situatie op de kaart uit ca. 1735: centraal torenvolume met centrale toegang, steunberen en aan weerszijden een aanbouw met lessenaarsdak (Afb. 20). Uit de 18de-eeuwse voorstelling blijkt dat het schip niet breder was dan de toren en het kooruiteinde afgerond was.

Afb. 19 Voorstelling van de kerk van Rossem in het kaartboek van de abdij van Groot-Bijgaarden in 1735 (J. VERBESSELT, Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw, deel 4, Pittem, 1965, pp. 89-98)

Afb. 20 Zicht op de westgevel van de kerk van Rossem

2.2.2 De kerk in de tweede helft van de 18de eeuw

In de bestaande literatuur stelt men dat in ca. 1750 een nieuwe classicistische kerk gebouwd werd.⁹ Het gewelf van het koor was versierd met motieven in renaissancestijl. Het is echter onduidelijk waarop dit gebaseerd is. In het Rijksarchief Leuven bleef een klein deel van de kerkrekeningen bewaard, periode 1770-1790 met enkele hiaten, en ook andere documenten gaven geen duidelijkheid over een grote bouwcampagne in de 18de eeuw.

De voorstelling van de kerk op een kaart uit 1755 is dezelfde als uit 1735 (Afb. 21).

Afb. 21 Voorstelling van de kerk van Rossem op een kaart uit 1755 (ARAB, Kaarten en plannen, nr. 896/O, *Un rouleau de croquis des cartes de la dîme de Wolverthem, Rossem, Impde [Imde] et Londerzeel, appartenante à l'abbaye du Grand-Bigard, et portant la date de 1755*)

In een document van 11 augustus 1755 met betrekking tot de begrafenis van de heer graaf in de kerk van Rossem is er sprake van een hoogaltaar waar 28 kaarsen op stonden en kleine altaren waar 12 kaarsen op stonden.¹⁰ De kleine altaren zijn vermoedelijk twee zijaltaren. Mogelijk impliceert dit de bouw van twee zijbeuken of transept met zijaltaren, maar we kunnen dit helaas niet bevestigen door bijkomende archiefdocumenten of onderzoek in situ gezien de grote 19de-eeuwse bouwcampagne.

Op de Ferrariskaart van 1771-1778 is het grondplan van de kerk afgebeeld met transept (Afb. 22). Dit transept is nog niet te zien op de afbeeldingen van de kerk uit de eerste helft van de 18de eeuw. Het kerkhof is deels ommuurd en deels voorzien van een beboomde perceelsgrens.

Afb. 22 Ferrariskaart uit 1771-1778 met detail van Rossem (KBR, J. de Ferraris, *Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778)*)

Ondanks het feit dat de rekeningen in de periode 1772-1790 zeer fragmentair bewaard zijn gebleven, kunnen we toch stellen dat er in deze periode enkele verbouwingswerken werden uitgevoerd. Het is

⁹ J. 'T KINT, *Enkele geschiedkundige nota's over kerk en parochie Rossem*, in: Berla, 1985, p. 4 en A. WAUTERS, o.c., p. 260

¹⁰ RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25834 Manuaal van de inkomsten en uitgaven van de pastoor 1771-1785

echter onduidelijk wat de precieze impact van deze werken is omdat er geen details bij vermeld staan en er voor bepaalde jaren geen rekening bewaard bleef.

In een rekening van 1772 vinden we de aankoop van kalk en 2500 *papesteen* (baksteen) terug.¹¹ Een klokkengieter werd ook betaald voor twee panden aan de kleine klok van de kerk. Mogelijk gaat het over dezelfde klokkengieter die in 1773-1774 een gebarsten klok uit de kerk van Rossem hergoot. In opdracht van pastoor Stoefs, actief in Rossem en Wolvertem, werd de klok hergoten door N.J. en B. Van Laer, koper- en klokkengieters uit Brussel.¹² De gebarsten klok werd op 4 november 1773 naar de stadswaag in Brussel gebracht om ze te wegen, alsook de nieuwe klok werd er later gewogen. De klokkengieters zijn nadien vier dagen, in maart 1774, in Rossem geweest om de nieuwe klok en de kleine klok te helpen ophangen.

In een rekening van 1779 werden enkele leveringen geregistreerd: kalk, steen door steenkapper Joannes Van Fracken en careelsteen (baksteen).¹³ Mogelijk gaat het hier om een levering van witsteen. Metser Franciscus Van Campenhout werd betaald voor zijn werk.

In de rekening van 1782 werden verschillende leveringen geregistreerd die wijzen op de afwerking van de kerk: kalk, haar en verf (schilderwerken), maar ook latten, nagels en kalk (pleisterwerken).¹⁴ Schilder Geens werd betaald voor het retoucheren, schoonmaken en vernissen van het altaarstuk van de kerk. Er werden ook kleine dakherstellingswerken gedaan zoals blijkt uit de levering van *bert* en schalienagels. Er werd ook een aanzienlijke hoeveelheid bier geleverd voor de werklieden.

In de rekening van 1788 staat een betaling aan orgelmaker Fr. Smets vermeld voor het plaatsen van het orgel dat overgenomen werd van de kerk van Wolvertem.¹⁵ Het betreft een Forceville-orgel dat in 1744 besteld en aangekocht werd bij de Brusselse orgelbouwer door de pastoor van Wolvertem. Het orgel bleef tot op heden bewaard in de kerk van Rossem en werd in 1979 beschermd als monument. In 1789 werden de glasramen van de kerk hersteld en gereinigd, en werden herstellingswerken uitgevoerd door een timmerman en een slotenmaker.¹⁶

Zowel de komst van een eigen pastoor in Rossem in 1767 en de verheffing tot zelfstandige parochie in 1790 hebben wellicht ook een impact gehad hebben op het kerkgebouw. In 1767 liet de abdij van Dielegem in Rossem een pastorie optrekken en kreeg de parochie een residerende bedienaar. Bij decreet van 9 oktober 1790 verwierf Rossem de definitieve status van zelfstandige parochie.

Er bleven in situ maar weinig sporen van de 18de-eeuwse verbouwingswerken bewaard door ingrijpende verbouwingswerken in de 19de en 20ste eeuw. De westgevel van de kerk is voorzien van een dichtgemetselde vensteropening met geprofileerde, witstenen omlijsting met sluitsteen (Afb. 24). Ter hoogte van de noordelijke en zuidelijke zijgevel van de toren is ook een dichtgemetselde, rondboogvormige vensteropening te zien. Uit het onderzoek ter plaatse is tevens gebleken dat de gevels van de toren voorzien waren van een witte afwerkingslaag, die vermoedelijk in de 18de eeuw werd aangebracht.¹⁷

¹¹ RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25826 Rekeningen van inkomsten en uitgaven 1772

¹² RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25835 Onkostennota's en kwijtschriften (1774-1777).

¹³ RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25828 Rekeningen van inkomsten en uitgaven 1779

¹⁴ RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25829 Rekeningen van inkomsten en uitgaven 1782

¹⁵ RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25830 Rekeningen van inkomsten en uitgaven 1788

¹⁶ RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25831 Rekeningen van inkomsten en uitgaven 1789

¹⁷ Dit is te zien op de buitengevel van de toren ter hoogte van de zolderverdieping van het eind 19de-eeuwse schip.

Afb. 23 Westgevel van de kerk met centraal een dichtgemetselde vensteropening met 18de-eeuwse geprofileerde, witstenen omlijsting met sluitsteen

Afb. 24 Interieurzijde van de dichtgemetselde vensteropening

De deuromlijsting van de toegangspoort werd hersteld en bovenaan deels vervangen bij restauratiewerken aan de toren in het begin van de 20ste eeuw (cf. infra). De omlijsting heeft een 18de-eeuwse vormgeving, maar er werden geen steenhouwersmerken teruggevonden. Naast de toegangspoort bevinden zich de aanzetten van de oude deuropening (voor de 18de eeuw)(Afb. 25).

Afb. 25 Sporen van de oudere deuropening (voor de 18de eeuw)

In het interieur van de kerk zijn een aantal 18de-eeuwse interieurelementen bewaard gebleven. Ter hoogte van het doksaal bleef de 18de-eeuwse balustrade bewaard (Afb. 26), maar ook de 18de-eeuwse deuren. Deze deuren werden voorzien van nieuwe scharnieren in de late 19de of 20ste eeuw.

Een aantal andere elementen zijn mogelijk afkomstig uit het in 1876 gesloopte schip en koor van de kerk. Het betreft de communiebanken uit ca. 1740-1760 in rococostijl ter hoogte van de zijaltaren (Afb. 29Afb. 30) en een biechtstoel uit de late 18de of begin 19de eeuw (Afb. 27). De biechtstoel werd na 1976 voorzien van hogels, gelijkaardig aan de neogotische biechtstoel.

Afb. 26 Zicht op het doksaa met 18de-eeuwse balustrade

Afb. 27 Zicht op de 18de-of begin 19de-eeuwse biechtstoel, aangepast in het vierde kwart van de 20ste eeuw

Afb. 28 Zicht op de 18de-of begin 19de-eeuwse biechtstoel in 1976 (KIK, M239600, 1976)

Afb. 29 (deel van) een 18de-eeuwse communiebank in rococostijl in het zuidelijk zijkoor

Afb. 30 (deel van) een 18de-eeuwse communiebank in rococostijl in het noordelijke zijkoor

2.3 De kerk van Rossem in de 19de eeuw

Josephus Benedictus Van Zeebroeck was sinds 1824 pastoor van de kerk in Rossem, en volgde Bernardus l'artilly op die sinds 1789 pastoor was.¹⁸ Hij bleef gedurende de volledige 19de eeuw pastoor tot zijn neef Eduardus Van Zeebroeck hem na zijn overlijden in 1876 opvolgde. Onder pastoor Josephus Benedictus Van Zeebroeck werden een aantal verbouwingswerken aan de kerk doorgevoerd, met name de ophoging van de kerktoren in 1838-1839 en de heropbouw van het koor en schip van de kerk in 1873-1874.

2.3.1 Verbouwing van de kerk in de jaren '30 van de 19de eeuw

In 1831-1832 dient het dak van de kerk gedeeltelijk hersteld te worden, en is ook de doopvont aan herstelling toe.¹⁹ Op 20 september 1838 kreeg de kerkfabriek van Rossem bij koninklijk besluit de toestemming om de kerktoren te verhogen.²⁰ Voor de uitvoering van de werken kreeg de kerkfabriek op 15 februari 1839 een subsidie van 2000 fr, de helft van de overheid en de andere helft van de provincie Vlaams Brabant. Het verbouwingsplan en bestek zouden opgemaakt zijn door provinciaal architect Louis Spaak (1803-1893)²¹, maar hiervoor werd geen bewijs teruggevonden. Volgens een andere bron werd de toren niet alleen opgehoogd, maar breder en hoger heropgebouwd in dezelfde vorm, ter vervanging van de oude, vierkante toren.²² Op basis van de bouwsporen in situ kunnen we stellen dat de kerktoren begin 19de eeuw opgehoogd werd en vermoedelijk ook voorzien werd van een nieuwe torenspits (Afb. 31)

Afb. 31 Zicht op de westertoren van de kerk met situering van de 19de-eeuwse ophoging van de kerktoren

Van deze verbouwingswerken vonden we geen plannen of bestek terug, maar we krijgen wel een beeld van het grondoppervlak en omgeving van de kerk in deze periode dankzij het primitief kadasterplan uit

¹⁸ AAMB, Parochiemonografieën, Rossem, 10 december 1900.

¹⁹ AAMB, Dekanale visitatieverslagen, Rossem, 1831 en 1832. We beschikken niet over bijkomende informatie met betrekking tot de uitvoering van dakherstellingswerken.

²⁰ AAMB, Briefwisseling 19de-20ste eeuw Sint-Medardus en Sint-Gildarduskerk Rossem

²¹ J. 'T KINT, *Enkele geschiedkundige nota's over kerk en parochie Rossem*, in: Berla, 1985, p. 4. Het bestek en de plannen waarvan sprake konden wij niet terugvinden. Mogelijk is er sprake van verwarring met de kerk van Wolvertem die in 1834 verbouwd werd naar ontwerp van provinciaal architect Spaak.

²² AAMB, Parochiemonografieën, Rossem, 10 december 1900. In het document staat vermeld dat de voorwaarden en kosten voor de werken beschreven staan in de kerkrekeningen.

ca. 1835 (Afb. 32) en de Atlas van de Buurtwegen uit ca. 1841 (Afb. 33). De toren en het schip van de kerk vormen een grote rechthoek met een smaller koorvolume aan de oostzijde (flessenhalsvormig uiteinde). Het transept dat op de Ferrariskaart te zien is, is hier terug verdwenen.

Afb. 32 Primitief kadasterplan uit ca. 1835 (KAB)

Afb. 33 Atlas van de Buurtwegen uit ca. 1841 (Geopunt)

2.3.2 Verbouwing van de kerk n.o.v. architect Gustave Hansotte (1873-1874)

In de zitting van de kerkfabriek van 22 februari 1873 werd beslist om de bestaande kerk van Rossem te vergroten.²³ De kerk was te klein geworden in verhouding met de toegenomen bevolking van Rossem. Daarnaast was de kerk bouwvallig en niet geschikt om op *betamelijke wijze* te worden vergroot. Daarom werd beslist om de kerk af te breken, met uitzondering van de toren, en herop te bouwen naar de plannen van de provinciaal architect Gustave Hansotte (1827-1886). De kosten werden geraamd op 35866.92 fr. In het verslag van de kerkfabriek staat dat men bij de uitvoering spaarzaam zal moeten zijn en om de bouwkosten te beperken en dat er subsidie aangevraagd zal worden. De ontwerpplannen van architect Hansotte, gedateerd 10 augustus 1873, bleven bewaard (Afb. 34-Afb. 38). Het betreft een plan van de west- en zuidgevel, een grondplan en twee doorsneden.

Afb. 34 Plan van de westgevel en toren (Onroerend erfgoed, archief KCML Brussel)

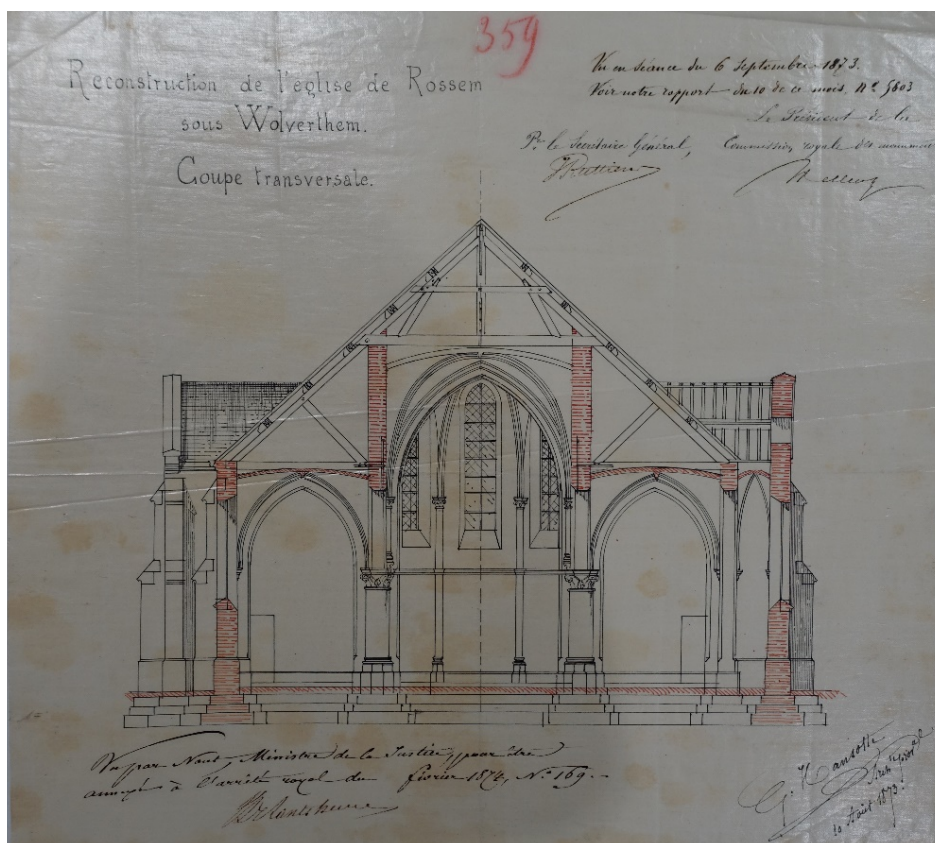
²³ AAMB, Briefwisseling 19de-20ste eeuw Sint-Medardus en Sint-Gildarduskerk Rossem
17.06.2019

Afb. 36 Plan van de zuidelijke gevel van de kerk van architect Gustave Hansotte uit 1873 (Onroerend erfgoed, archief KCML Brussel)

Afb. 37 Plan met langsdoorsnede van de kerk van architect Gustave Hansotte uit 1873 (Onroerend erfgoed, archief KCML Brussel)

Afb. 38 Plan met dwarsdoorsnede van de kerk van architect Gustave Hansotte uit 1873 (Onroerend erfgoed, archief KCML Brussel)

De gedenksteen uit 1874 is voorzien van het opschrift: 'Herbouwing der kerk 1874 / kerkfabriek / Verschelden P.J. voorz. / Van Zeebroeck J. B past. / E. Pangaert d'Opdorp burgemeester / Joosen Corn. Secret. / Mertens P.A. schatbewaarder / Denil P.J. Puttemans Aug. Leden / G. Hansotte bouwsm.' (Afb. 39)

Afb. 39 Detail van de koorgevel met gedenksteen

Afb. 40 Zicht op de noordelijke gevel van het schip uit 1874

Afb. 41 Zicht op de noordelijke gevel van het schip uit 1874

Afb. 42 Zicht op het koor, sacristie en schip uit 1874

Afb. 43 Zicht op de zuidelijke gevel van het schip uit 1874

Afb. 44 Zicht op de zuidelijke gevel van het schip uit 1874

De baksteenimitatieschildering is niet exact te dateren en werd niet in 1874 aangebracht, maar later om het metsel- en voegwerk te beschermen tegen degradatie.²⁴ Het oorspronkelijk uitzicht van het schip en koor uit 1874 was zichtbaar metselwerk.

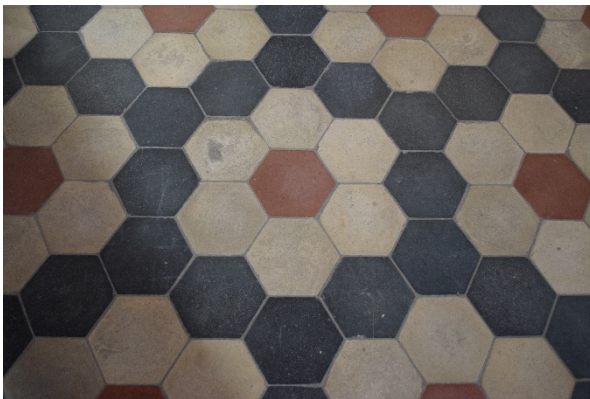
²⁴ Zie stratigrafisch en materiaaltechnisch onderzoek Ornament cvba
17.06.2019

Het interieur van de kerk werd volledig in neogotische stijl ingericht en aangekleed. Uit het stratigrafisch onderzoek is gebleken dat de wanden voorzien zijn van neogotische beschilderingen.²⁵

Afb. 45 Algemeen zicht op het interieur van de kerk: schip en koor

De originele tegelvloer uit 1874 bleef eveneens bewaard, zowel in het koor als het schip (Afb. 46Afb. 47). De tegelvloer is opgebouwd uit zeshoekige tegels, gelegd in een repetitief patroon. In het koor werden zwarte, beige en rode tegels gebruikt, terwijl in het schip grotere zwarte en beige tegels toegepast werden.

Afb. 46 Tegelvloer uit 1874 in het koor

Afb. 47 Tegelvloer uit 1874 in het schip

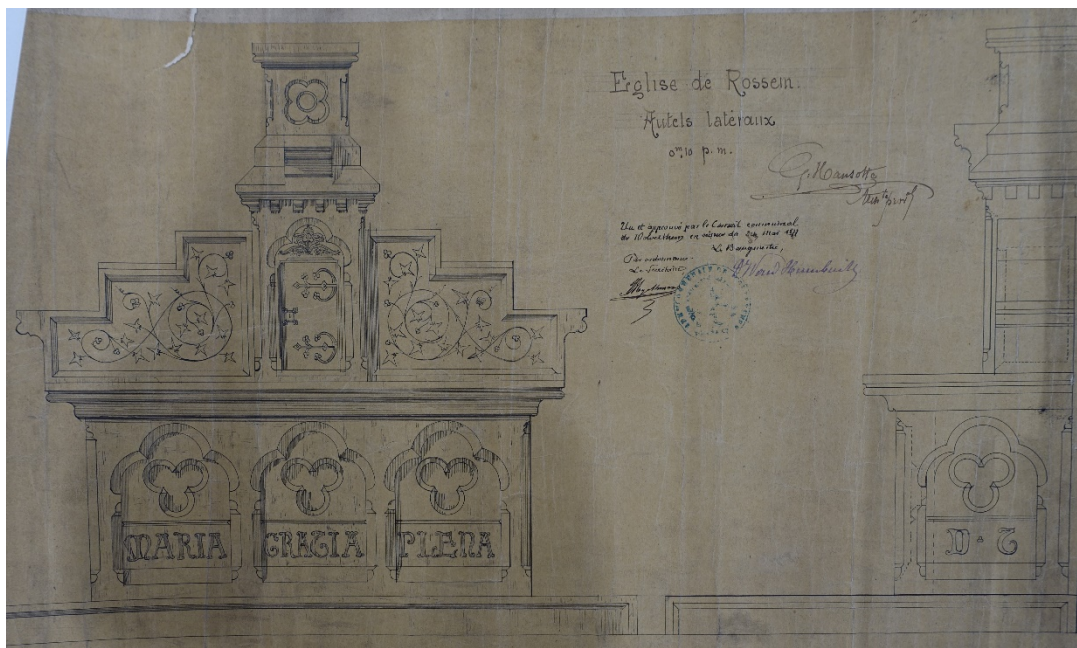
²⁵ Zie stratigrafisch en materiaaltechnisch onderzoek Ornament cvba
17.06.2019

De houten paneeldeuren in het koor dateren eveneens uit 1874 (Afb. 48). Het betreft enkele paneeldeuren die in het deurkader zijn opgehangen met briketscharnieren en voorzien zijn van L-krukken (of nieuwe, recentere krukken).

Afb. 48 Houten paneeldeur uit 1874 naar de berging aan de noordzijde van het koor

De drie altaren werden ontworpen door Gustave Hansotte in 1877 en werden na goedkeuring in 1878 uitgevoerd in witte natuursteen (bedoeld om zichtbaar te zijn). Er bleef één ontwerptekening bewaard van het zijaltaar gewijd aan H. Maria (Afb. 49). De huidige witte afwerkingslaag van de altaren is niet oorspronkelijk en werd in het vierde kwart van de 20ste eeuw aangebracht.

Afb. 49 Plan van het zijaltaar in de noordelijke zijbeuk van architect Gustave Hansotte, goedgekeurd in 1877 (Onroerend erfgoed, archief KCML Brussel)

Afb. 50 Hoofdaltaar uit 1877-1878 naar ontwerp van G. Hansotte in het hoofdkoor

Afb. 51 Zijaltaar H. Maria uit 1877-1878 naar ontwerp van G. Hansotte in het noordelijk zijkoor

Afb. 52 Zijaltaar H. Jozef uit 1877-1878 naar ontwerp van G. Hansotte in het zuidelijk zijkoor

Het portaal werd eveneens aangepast in deze periode. De wanden werden voorzien van een natuursteenimitatie. In de vloer werden oude grafzerken afkomstig uit de oude kerk gerecupereerd. De wijwatervaten in blauwe steen werden vermoedelijk eveneens gerecupereerd.

Afb. 53 Zicht op de natuursteenimitatie in het portaal

Na voltooiing en inwijding van de kerk in 1874 was het kerkhof in 1880 slechts gedeeltelijk voorzien van een ommuring of een andere afscheiding.²⁶ Hieruit kan afgeleid worden dat de kerkhofmuur, opgetrokken in hetzelfde baksteenformaat als de nieuwe kerk uit 1874, toch iets later – na 1880 – werd opgetrokken.

Op 9 december 1880 kreeg de kerkfabriek eveneens de toestemming om het overige kerkmeubilair te vervangen.²⁷ Op 20 maart 1882 kreeg men de toelating om een preekstoel en twee biechtstoelen te plaatsen. Volgens Kint werden de preekstoel en biechtstoel gemaakt door Van Roey.²⁸ Uit het uitgevoerde archiefonderzoek is gebleken dat de preekstoel en biechtstoel pas later in de 19de eeuw gemaakt (cf. infra).

²⁶ AAMB, Dekanale visitatieverslagen, Rossem, 1880

²⁷ J. 'T KINT, *Enkele geschiedkundige nota's over kerk en parochie Rossem*, in: Berla, 1985, p. 4

²⁸ Ibid. Er staat echter geen bronvermelding bij.

In 1887 werden in het koor vijf glasramen geplaatst van het glazeniersatelier van Samuel Coucke (1833-1899) uit Brugge (Afb. 54).²⁹ Het betreft glasramen met de voorstelling van de verschijning van het Heilig Hart van Jezus met de Heilige Margaretha Maria Alacoque (centraal) geflankeerd door de voorstellingen van de prediking van de Heilige Gildardus en de prediking van de Heilige Medardus. De overige twee glasramen in het koor zouden ook een ontwerp van Samuel Coucke zijn.

Afb. 54 Zicht op de glasramen in het koor uit 1887 van Samuel Coucke

In 1895 werden drie ontwerpen voor glasramen in de kapel van de Heilige Familie en de kapel van de Onze-Lieve-Vrouw opgemaakt door glazenier Louis Grossé-De Herde (1840-1929) uit Brugge (Afb. 55Afb. 56).³⁰ Voor de kapel van de Heilige Familie werden twee ontwerpen voorgelegd: ontwerp met voorstelling van de Heilige Familie en een ontwerp met de voorstelling van het werkhuis van Nazareth; waarbij de voorstelling van de Heilige Familie geselecteerd werd. Voor de kapel van Onze-Lieve-Vrouw werd een ontwerp met de voorstelling van de Onze-Lieve-Vrouw van de Rozenkrans met de Heilige Dominicus opgemaakt. Het Comité diocesain des monuments keurde het ontwerp met de Heilige Familie en Onze-Lieve-Vrouw van de Rozenkrans goed voor uitvoering op de vergadering van 22.11.1895. De glasramen in de zijkooren/kapellen dateren uit 1896. Beide glasramen zijn een gift van pastoor Eduardus Van Zeebroeck.³¹

²⁹ AAMB, Parochiemonografieën, Rossem, 10 december 1900.

³⁰ AAMB, Verslagen van het Comité diocesain des monuments, vergadering 22.11.1895. Louis Grossé-de Herde was sinds 1880 actief als glazenier en kende Samuel Coucke.

³¹ AAMB, Parochiemonografieën, Rossem, 10 december 1900.

Afb. 55 Glasraam met de voorstelling van de Heilige Familie uit 1896 van glazenier Grossé-De Herde

Afb. 56 Glasraam met de voorstelling van de Onze-Lieve-Vrouw van de Rozenkrans uit 1896 van glazenier Grossé-De Herde

De overige glasramen in de zijbeuken van de kerk zijn een stuk eenvoudiger afgewerkt en zijn niet gedateerd (Afb. 57Afb. 58). Het betreft een invulling met structuurglaspanelen en rood biesje enerzijds en anderzijds een invulling met glaspanelen voorzien van leliemotieven gevat in een ruitmotief.

Afb. 57 Glasraam in de zijbeuk

Afb. 58 Glasraam in de zijbeuk

Op 12 januari 1894 keurde het Comité diocesain des monuments het ontwerp voor de decoratie van het hoogaltaar van Bressers-Blanchaert uit Gent af omdat ze van mening is dat het budget beter besteed

zou worden om het altaar te voorzien van een retabel in de geest van het ontwerp van de architect Hansotte.³² De ontwerper heeft het altaar immers ontworpen om voorzien te worden van een retabel.

Nog in 1894 werd het neogotisch ontwerp van Leonard Blanchaert (1834-1905), beeldhouwer uit Maaltebrugge (Gent) voor de nieuwe preekstoel en biechtstoel voorgelegd en goedgekeurd voor uitvoering in eikenhout (Afb. 59Afb. 60).³³

Afb. 59 Neogotische preekstoel uit 1894 naar ontwerp van Leonard Blanchaert

Afb. 60 Neogotische biechtstoel uit 1894 naar ontwerp van Leonard Blanchaert

In een zittingsverslag van de kerkfabriek van 4 oktober 1896 werden ook enige herstellingswerken aan de kerk vermeld, echter zonder specificatie over welke werken het gaat.³⁴ De herstellingswerken werden uitgevoerd om de kosten voor het jaarlijks onderhoud te verlagen. Er werden ook enkele gewaden aangekocht.

In de eind 19de-eeuwse sacristie werd een nieuwe sacristiekast gebouwd met gerecupereerde paneeldeuren, die opgehangen werden met briketscharnieren en nog later voorzien werden van vormige handgrepen (Afb. 61).

³² AAMB, Verslagen van het Comité diocesain des monuments, vergadering 12.01.1894

³³ AAMB, Verslagen van het Comité diocesain des monuments, vergadering 13.07.1894

³⁴ AAMB, Briefwisseling 19de-20ste eeuw Sint-Medardus en Sint-Gildarduskerk Rossem

Afb. 61 Eind 19de-eeuwse sacristiekast gebouwd met gerecupereerde 18de-eeuwse paneeldeuren

2.4 Herstellingswerken aan de kerk van Rossem in de 20ste eeuw

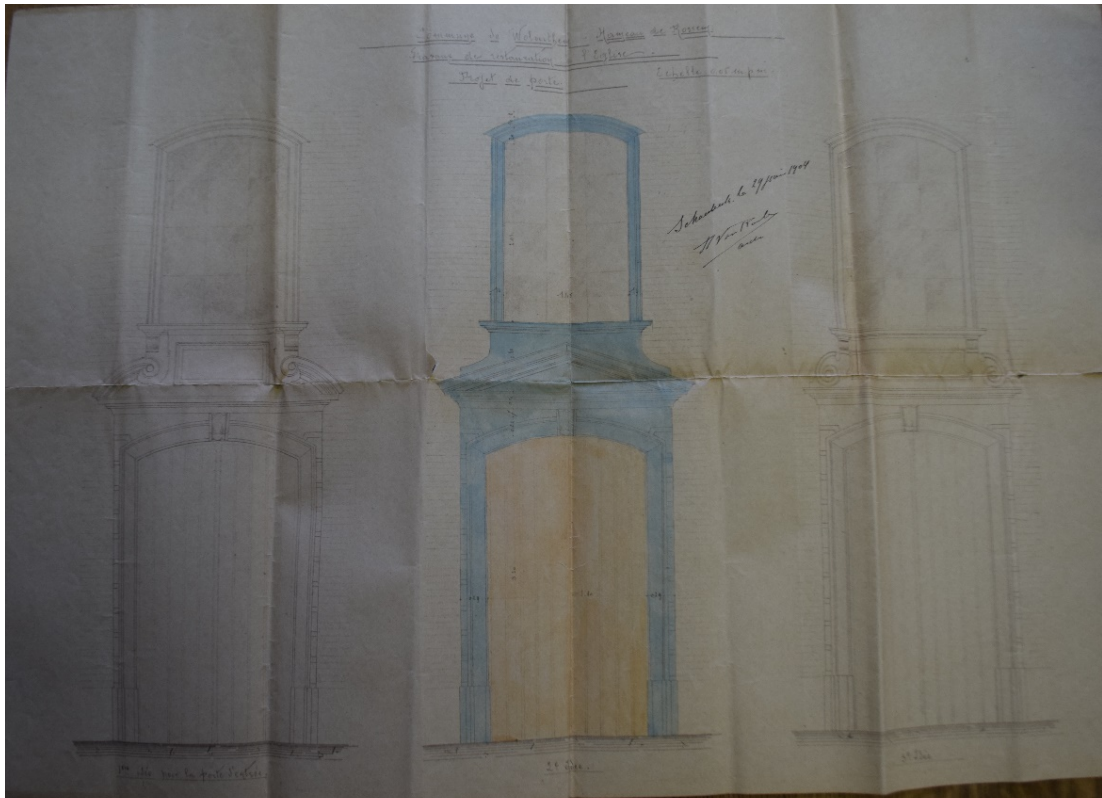
2.4.1 Restauratie en verbouwing van de toren in 1904 n.o.v. architect F. Van Roelen

In 1904 werd de toren van de kerk van Rossem gerestaureerd naar ontwerp van de architect F. Van Roelen uit Schaarbeek (Brussel).³⁵ De werken werden uitgevoerd door aannemer Peeters-Van Schil uit Vilvoorde. De plannen en het bestek van de werken bleven bewaard (Afb. 62Afb. 63).

Afb. 62 Gevelplan van de toren van architect Roelen (AAMB, Briefwisseling 19de-20ste eeuw Sint-Medardus en Sint-Gildarduskerk Rossem)

³⁵ AAMB, Briefwisseling 19de-20ste eeuw Sint-Medardus en Sint-Gildarduskerk Rossem

Afb. 63 Detail van de toegangspoort in de toren van de kerk van architect Roelen (AAMB, Briefwisseling 19de-20ste eeuw Sint-Medardus en Sint-Gildarduskerk Rossem)

De werken werden beschreven in het bestek, maar werden vermoedelijk niet allemaal uitgevoerd.³⁶ Het gevelparement van de toren, zowel de bakstenen als natuurstenen onderdelen, werden gereinigd. De bestaande voegen werden uitgeslepen en de toren werd hervoegd met een voegmortel op basis van Portlandcement uit Cronfestu (Henegouwen)³⁷ of gelijkaardige producten.³⁸ De plint van de toren werd gereinigd en hervoegd met cementmortel. De gaten en spleten moesten opgevuld worden met een imitatiemortel (natuursteenimitatie).

De vensteropening van het doksaal in de westgevel werd volgens het bestek verhoogd (hoger geplaatst met dezelfde afmetingen), waarbij de ijzeren roeden, het glas-in-lood en de blauwe hardstenen omlijsting aangepast werden (Afb. 64). Het metselwerk boven de oude vensteropening werd uitgebroken. De nodige metselwerken voor de nieuwe vensteropening, de herstelling aan de plankenvloer van het doksaal en de nodige pleisterwerken in het interieur waren eveneens inbegrepen. De bestaande natuurstenen omlijsting werd herplaatst. Voor de invulling van de vensteropening werd kathedraalglas voorgesteld en werd de bestaande *grillage* gereinigd, in twee lagen zwart geschilderd en herplaatst.

In het bestek werd ook vermeld dat de toegangspoort van een nieuwe bekroning in blauwe hardsteen van de steengroeve van la Meuse (Blauwe hardsteen, maaskalksteen, Pierre de Meuse) voorzien werd. Wanneer we de plannen van architect Roelen (Afb. 62Afb. 63) vergelijken met de toestand ter plaatse is het niet met zekerheid te zeggen of de verplaatsing van de vensteropening en de vernieuwing van een gedeelte van de deuromlijsting werd uitgevoerd. We vermoeden dat de vensteropening niet verplaatst werd, maar de blauwe hardstenen omlijsting van de deuropening wel voorzien werd van een nieuwe bekroning. Er is een kleurverschil op te merken in de verwerking van de blauwe hardsteen van de omlijsting. Het voorgestelde ontwerp op de plannen werd in elk geval niet uitgevoerd.

³⁶ AAMB, Briefwisseling 19de-20ste eeuw Sint-Medardus en Sint-Gildarduskerk Rossem

³⁷ De eerste fabriek van Portlandcement werd in 1872 geopend in Cronfestu nabij La Louvière (www.febelcem.be)

³⁸ Ter plaatse werd het gebruik van een bastaardmortel vastgesteld (info verkregen van Ornament cvba).

Afb. 64 Detail van de poortomlijsting en vensteropening van het doksaal

Afb. 65 Detail van de galmborden en vensteropening daaronder, alsook het torenuurwerk

Er werden ook werken uitgevoerd aan de vensteropening onder de galmborden (Afb. 65).³⁹ Het bestaande metselwerk in de vensteropening werd opgehoogd (zie naad in het metselwerk), de natuurstenen omlijsting werd gereinigd en het pleisterwerk in het interieur werd hersteld. De dichtgemetselde vensteropeningen in de zijgevels van de toren vertonen sporen van uitgebroken negblokken.

Afb. 66 Zicht op de zij- en achtergevel van de toren met torenuurwerk met schaduwschildering

Het uurwerk van de kerktoeren dateert uit 1904 en werd vervaardigd door Edward Michiels uit Mechelen (Afb. 67).

³⁹ AAMB, Briefwisseling 19de-20ste eeuw Sint-Medardus en Sint-Gildarduskerk Rossem
17.06.2019

Afb. 67 Elektrisch aangedreven torenuurwerk van Edward Michiels (Mechelen) uit 1904

Er bleef een laat 19de- of begin 20ste-eeuwse postkaart bewaard van de kerk en dorpskom van Rossem (Afb. 68). De postkaart toont ons het huidige uitzicht van de kerk. Gezien de zwart-wit uitvoering informeert de kaart ons niet over de baksteenimitatieschildering.

Afb. 68 Zicht op de kerk van Rossem in de late 19de of begin 20ste eeuw (Postkaartencollectie Gust De Bondt)

2.4.2 Verbouwingswerken in het tweede kwart van de 20ste eeuw

Uit het stratigrafisch onderzoek is gebleken dat de kerk in de interbellumperiode herschilderd werd.⁴⁰ Getuige hiervan zijn de geschilderde medaillons met de voorstelling van de vier evangelisten in art decostijl in het koor (Afb. 69). Dit gaat samen met de derde decoratieve fase van het interieur, waarbij geel-beige tinten gebruikt werden.

Afb. 69 Zicht op twee van de vier medaillons in het koor

⁴⁰ Zie stratigrafisch en materiaaltechnisch onderzoek Ornalement cvba
17.06.2019

2.4.3 Verbouwingswerken in het derde kwart van de 20ste eeuw

Er bleef een schilderij van de kerk en dorpskom van Rossem uit ca. 1940-1945 en geschilderd door Van Loo bewaard (Afb. 70). Op het schilderij is het in ca. 1960 gesloopte gebouw op de huidige parking nog te zien, alsook de roodschildering van de kerk.

Afb. 70 Schilderij van het dorp en de parochiekerk van Rossem geschilderd door Van Loo uit Brussel tijdens de Tweede Wereldoorlog (Collectie G. De Bondt)

Tijdens herstellingswerken aan de binnenzijde van de toren in 1954 werden twee gotische bogen herontdekt.⁴¹ Het is niet duidelijk welke herstellingswerken precies werden uitgevoerd.

In het derde kwart van de 20ste eeuw werden in het schip en koor glasalplaten van het merk Eternit geplaatst door een plaatselijke schrijnwerker.⁴² Het betreft rode glasalplaten met marmerimitatie en met spikkel in het koor en grijze platen in de zijbeuken.⁴³ Deze platen bleven tot heden bewaard, maar werden recent overschilderd.

Afb. 71 Zicht op de rode glasalplaten in het koor in 2007 (Archief Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant)

In het derde kwart van de 20ste eeuw werd de sacristie van de kerk heringericht (Afb. 72). Er werd een nieuwe tegelvloer, bestaande uit gele flammétegels, geplaatst. De buitendeur en het raam werden

⁴¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Parochiekerk Sint-Medardus en -Gildardus [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/40218> (geraadpleegd op 11 december 2018)

⁴² Info verkregen van de kerkfabriek.

⁴³ Zie stratigrafisch en materiaaltechnisch onderzoek Ornament cvba / Archief kerkfabriek Rossem. De sokkels van de zuilen waren ook bekleed met eternitplaten.

vervangen. Er werd een nieuwe kast geplaatst onder de vensteropening en de 19de-eeuwse kast werd verhoogd. De berging aan de noordzijde van het koor werd voorzien van een nieuwe vloer (beton, rood geverfd in 1986), toilet en nieuwe buitendeur.

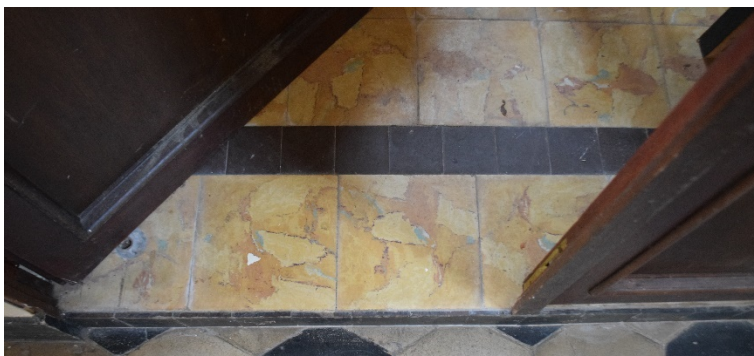

Afb. 72 Algemeen zicht op de sacristie

Aan de noordwestzijde van de kerk werd een nieuwe berging gerealiseerd (Afb. 73). Er werd een houten scheidingswand geplaatst en de ruimte werd voorzien van nieuwe tegelvloer opgebouwd uit marmerimitatietegels (Afb. 74).

Afb. 73 Zicht op de berging

Afb. 74 Detail van de marmerimitatietegels in de berging

Aan de zuidwestzijde werd de vloer in de zijbeuk vervangen door een nieuwe tegelvloer (Afb. 75).

Afb. 75 Detail van de nieuwe tegelvloer in de zuidelijke zijbeuk

Er bleven een aantal foto's bewaard van het exterieur van de kerk uit 1971. Op de foto's is de vermoedelijk 19de-eeuwse toegangspoort tot de kerk te zien (Afb. 76Afb. 77).

*Afb. 76 Zicht op de kerk in 1971 (Archief
Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant)*

*Afb. 77 Zicht op de kerk in 1971 (Archief
Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant)*

*Afb. 78 Zicht op de kerk in 1971 (Archief
Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant)*

*Afb. 79 Zicht op de kerk in 1971 (Archief
Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant)*

2.4.4 Verbouwingswerken in het vierde kwart van de 20ste eeuw

In 1982 werd een aanvraag ingediend om de eikenhouten panelen met de voorstelling van de Onze-Lieve-Vrouw en Salvator Mundi in de sacristiekast te restaureren.⁴⁴ Nog in 1982 werd er centrale verwarming geplaatst in de kerk.⁴⁵

In 1985 werden dringende herstellingswerken aan het orgel uitgevoerd door orgelbouwer J.P. Draps uit Erps Kwerps.⁴⁶ Het betreft het herstel van de blaasbalgen en de ventilator.

Midden jaren '80 werden er schilderwerken en herstellingswerken aan het pleisterwerk uitgevoerd in de kerk onder leiding van architect Luc De Boe uit Hove (architect van het bisdom).⁴⁷ De kerk was op dat moment volledig witgeschilderd. De schilderwerken werden uitgevoerd in een speciale minerale verf met een goede hechting en geschikt voor vochtige omstandigheden. Men stelde voor om gebroken wit te gebruiken met een lichte arcering in beige of licht bruin. Uiteindelijk werd er gekozen voor de combinatie tussen beige en licht paars/roze. De schilderwerken werden in 1986 uitgevoerd door schilder Emiel Meskens.⁴⁸ In de briefwisseling is er ook sprake van het verplaatsen van de preekstoel en het vervaardigen van nieuw meubilair: altaar, lezenaar en stoelen. Het is onduidelijk of dit uitgevoerd werd.

Bert Van den Broeck uit Opwijk vervaardigde de schilderijen die achteraan de kerk geplaatst werden alsook de goudschilderingen op de neogotische altaren zijn door hem uitgevoerd in deze periode.

Afb. 80 Zicht op de kerk in 1982 (Archief Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant)

Er bleven een aantal foto's en een schilderij van R Van Humbeek uit de jaren '80 bewaard (Afb. 80

Afb. 83)

⁴⁴ Archief Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant

⁴⁵ Archief van de kerkfabriek Rossem. De werken werden uitgevoerd in de periode augustus-oktober door de firma PVBA Van den Eede uit Meise.

⁴⁶ Archief Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant

⁴⁷ Archief van de kerkfabriek Rossem

⁴⁸ Archief van de kerkfabriek Rossem. Meskens liet zijn signatuur ook achter op twee plaatsen in de kerk: één van de zuilen en gordelboog

Afb. 81 Zicht op de kerk in 1982 (Archief Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant)

Afb. 82 Zicht op de kerk in 1982 (Archief Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant)

Afb. 83 Schilderij van het dorp en de parochiekerk van Rossem geschilderd door R. Van Humbeeck in de jaren '80 van de 20ste eeuw (Collectie G. De Bondt)

3. Bibliografie

3.1 Archief

Geraadpleegde archieven:

Archief van het kadaster Brussel

Provinciaal archief Vlaams Brabant

Rijksarchief Leuven (RAL)

Archief Aartsbisdom Mechelen (AAMB)

Archief Onroerend Erfgoed Vlaams Brabant en Brussel

AAMB, Briefwisseling 19de-20ste eeuw Sint-Medardus en Sint-Gildarduskerk Rossem

AAMB, Parochiemonografieën, Rossem, 10 december 1900

AAMB, Dekanale visitatieverslagen, Rossem, 1831 en 1832.

AAMB, Dekanale visitatieverslagen, Rossem, 1880

AAMB, Verslagen van het Comité diocesain des monuments, vergadering 22.11.1895

AAMB, Verslagen van het Comité diocesain des monuments, vergadering 12.01.1894

AAMB, Verslagen van het Comité diocesain des monuments, vergadering 13.07.1894

RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, nr. 25816

RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25826

RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25828

RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25829

RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25830

RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25831

RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25834

RAL, INV 800/129, Archief van de parochie Rossem, Nr. 25835

ARAB, Kaarten en plannen, nr. 1033

ARAB, Kaarten en plannen, nr. 896/O

Onroerend erfgoed, archief KCML Brussel

Archief van de kerkfabriek Rossem

Archief Gust De Bondt

3.2 Literatuur

G. DE BONDT, *Rossem: 200 jaar een zelfstandige parochie*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, 1993, pp. 428-432

K. D'HOOGHE, *Orgelexcursies naar Impde, Rossem, Meusegem en Grimbergen*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, 2007, pp. 107-116

M. GILLISJANS, *Toponymie van Wolvertem*, in: *Berla*, 2005, p. 323

J. LEFEVRE, L. VERHASSELT, J. 'T KINT, *Geschiedenis van Wolvertem*, Tielt-Affligem, 1978

C. STALLAERT, *Historische nota's over de parochie Rossem*, in: *Berla*, 2007

J. 'T KINT, *Enkele geschiedkundige nota's over kerk en parochie Rossem*, in: *Berla*, 1985

J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw*, deel 4, Pittem, 1965

A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, deel 5, Brussel, 1973 (heruitgave 1855)

3.3 Elektronische bronnen

Agentschap Onroerend Erfgoed 2018: Parochiekerk Sint-Medarus en -Gildardus [online],
<https://>